

**KELÂMİN İŞLEVSELLİĞİ VE GÜNÜMÜZ
KELÂM PROBLEMLERİ**

(SEMPOZYUM)

(BİLDİRİLER-TARTIŞMALAR)

(24-25 Eylül 1999)

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yayına Hazırlayanlar:

A.Bülent ÜNAL - A. Bülent BALOĞLU

İZMİR – 2000

KELÂM İLMİNİN YENİDEN İNŞÂSINDA İLKE VE İÇERİK SORUNLARI*

Doç. Dr. İlyas Çelebi

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, İslâm'dan önce Arapların kendilerine has bir dinî geleneğinin bulunduğunu ifade etmekte¹, yine Kur'an onların, Allah'a inanmakla beraber O'nun tek yaratıcı olduğunu inkâr ettiklerini², O'nunla beraber başka tanrılar edindiklerini³, Allah ile insanlar arasında aracı varlıklar olarak kabul ettikleri putlara taptıklarını⁴, ancak onlar vasıtasıyla Allah'a ulaşabileceklerine inandıklarını⁵, âhireti inkâr ettiklerini⁶, beşerden bir peygamber gönderilmesini yadırgadıklarını⁷, melek ve cin gibi ruhanîlerle Allah arasında nesep ilişkisi bulunduğunu iddia ettiklerini⁸ ve bunlara taptıklarını⁹ beyan etmektedir.

İnsanları dalaletten kurtarıp hidayete sevk etmek üzere gönderilen yüce kitabımız Kur'an, Câhiliye devrinde yaşayan bu inançların bazılarını kökten reddederek, bazılarını düzelterek ve onlarda bulunmayan yeni esaslar getirerek yeni bir inanç sistemi kurmuştur. Kur'an'da daha çok "âmene" fiiline nesne olan konular

* Doç. Dr. İlyas Çelebi M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı öğretim üyesi

¹ el-Bakara 2/170; el-Maide 5/104.

² el-En'am 6/151; el-İsrâ 17/42; el-Kehf 18/15; Meryem 19/81; el-Furkan 25/3; Yâsîn 36/74; Sad 38/5.

³ el-Hicr 15/96; ez-Zâriyât 51/51.

⁴ el-Maide 5/76; en-Nahl 16/73; ez-Zuhruf 43/58, el-Ahkâf 46/5; en-Necm 53/19-23.

⁵ el-Ahkâf 46/28, ez-Zümer 39/3.

⁶ Yâsîn 36/78 ; en-Necm 53/27.

⁷ el-İsrâ 17/94; eş-Şuara 26/186.

⁸ es-Sâffât 37/57 ; el-İsrâ 17/40.

⁹ Sebe' 34/41 ; ez-Zuhruf 43/20.

bu sistemin içinde yer alırken gelenekte bunların tümüne birden “âmentü” adı verilmiştir. Söz konusu inanç sistemi Kur’an’ın ortaya koyduğu dünya görüşünün çekirdeğini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber bu inançları muhataplarına anlatmış, mesajı doğru anlayanlar inanıp mümin vasfı kazanırken, inkâr edenler de kâfir adını almışlardır.

Peygamberimizin vefatından sonra karşılaşılan problemler insanları bu problemler karşısında yeni yaklaşımlarda bulunmaya sevk etmiştir. Bu yaklaşımlarda Kur’an’daki birden fazla anlam içeren âyetlerin payı büyüktür. Ortaya çıkan ilk ihtilaflar esasla ilgili olmayıp daha çok pratikle ve düşünce hürriyeti çerçevesinde kanaat ızharına imkân tanıyan naslarla ilgilidir. Hicri I. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu ihtilâflar ef’âl-i ibâd, mürtekb-i kebîre meseleleri gibi teorik konulara ve akîdevî meselelere dönüşmüştür. Fetihler sonucu İslâm coğrafyasının genişlemesi ile Mecûsiler’e karşı kader, yahudilere ve hıristiyanlara karşı Allah’ın sıfatları, Dehrîler’e karşı âhîret ve muhtar bir tanrı anlayışı, Berâhime ve Sümeniyeye karşı nübüvvet konularını temellendirme ihtiyacı doğmuştur. Akîdeyi ele alan ve muarızlara karşı onu savunan bu girişimler kelâm ilminin doğmasını sağlamıştır. Kelâm ilmi ilk olarak savunma hareketi şeklinde ortaya çıktığı için kendisi yeni bir inanç sistemi belirleme yoluna gitmemiş, Kur’an’ın içerdiği inanç sistemini savunmakla yetinmiştir. Bu savunmalar da büyük oranda konjonktürel ve ortaya çıktıkları zamanın siyasî, sosyal ve kültürel etkilerini taşımaktadırlar.

Kelâm ilmi, bilâhare bu savunmalarda kullandığı delil ve ilkelerden hareket ederek daha geniş kapsamlı bir inanç sistemi geliştirmiştir. Allah’ın sıfatları, kader, ru’yetullah, halku’l-Kur’ân, mürtekb-i kebîrenin hükmü, hüsün-kubuh, imâmet, kıyamet âlâmetleri, kabir azabı, keramet, fetret ehlinin durumu, imanda artma, eksilme ve istisnanın olup olamayacağı, aslah olanı yaratmanın ve itaatkârı ödüllendirmenin Allah’a vâcip olup olmadığı gibi konular bu dönemde ortaya çıkan kelâmî meselelerden bazılarıdır. Bu meseleler üzerinde ileri sürülen görüşler başlangıçta birer içtihat olarak mütalaa edilirken zaman içinde akîde gibi algılanmaya başlanmış, içtihat oldukları unutulurak aynen taklit edilmiş ve her mezhep kendi imamının içtihatlarını kabulü zorunlu bir inanç gibi görmeye başlamıştır. Konjonktür değiştikten sonra da söz konusu taklide devam edilmiş, yeni oluşum ve durumlar karşısında yeni savunmalar yapılmayarak ve sistemler oluşturulmayarak daha önce ortaya konan savunma şekilleri ve sistemleriyle yetinilmiştir. Bu durum XX. Yüzyıla kadar devam etmiştir.

Günümüzde bilimsel çalışmaların yoğunluk kazanması, bu çalışmaların yazılı ve görsel basın yoluyla hızlı bir şekilde yayılması ve çeşitli din ve ideoloji mensuplarının bu gelişimden faydalanmak üzere elde edilen bulguları kendi inançları paralelinde yorumlamaya çalışmaları, bizim açımızdan kelâm ilminin işlevsel hale getirilmesi zarureti doğurmuştur. Günümüz şartları tıpkı fetihler sonrası İslam coğrafyasının şartlarına benzemektedir. O gün fethedilen yerlerdeki mahalli kültürlerle karşı İslam'ı savunma ihtiyacı vardı. Bugün ise iletişim vasıtalarının evlerimizin içine kadar getirdiği yabancı kültür ve inançlara karşı kendi inanç ve değerlerimizi koruma zarureti vardır. Ancak kelâm ilmi yeni şartları doğru okuyamadığı, bu şartlara göre kendini yenileyemediği için bu ortamda bir varlık gösterememekte, fonksiyonel olamamaktadır. Bizce kelâm ilminin fonksiyonel olabilmesi için yapısal değişime ihtiyaç vardır. Bu ilimde yapısal bir değişikliğin olabilmesi için de bazı yeni ilkeleri benimsemesi ve bu ilkeler ışığında günümüz insanının zihnini meşgul eden teorik problemlere eğilmesi gerekmektedir.

A) İLKESEL SORUNLAR

Yeni ilm-i kelâm, klasik kelâmı dikkatli bir şekilde tahlil ederek ondaki donukluk ve işlevselsizliğin sebeplerini ortaya koymalıdır. Bunda problematik sorunların önemli bir payı vardır. Kelâm ilminin kendini güncelleştirememesi onun fonksiyonunu azaltmıştır. Sadece konu başlıklarının yeni olması, bu konuların içeriğini yeni hale getirmemektedir. Çünkü kelâm ilmi , problemler yeni de olsa, bunları klasik yöntemlerle ele aldığı takdirde kendini yenileyemez, beklenen atılımları gerçekleştirmez. Bu nedenle yeni ilm-i kelâmın, kendini klasik kelâmın olumsuzluklarından kurtaracak ve günümüz insanının temel dinî problemlerine çözüm bulmasına yardımcı olacak yeni ilkelere ihtiyacı vardır.

Bu ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Yeni ilm-i kelâmın sâbiteleri, Kur'an ve mütevâtir sünnetin muhkem ifadelerine dayanmalıdır. Yorumlar da bu iki kaynağın anlaşılması, özümsemesi ve hayatla irtibatının kurulması suretiyle yapılmalıdır. Bir problemin Kur'an'da yer alış şekli bu problemle ilgili bütün âyetlerin bir araya getirilip bir bütün halinde değerlendirilmesi suretiyle temellendirilmelidir. Sünnetteki kullanımlar Kur'an'ın önüne geçmemeli ve dışına çıkmamalıdır. Örnek olarak kader konusunu alacak

olursak, Kur'an-ı Kerim onu bir iman esası olarak değil, her şeyin bir ölçüye göre yaratıldığı, kâinatın takdir edilmiş bir düzen içinde olduğu anlamına kullanılmaktadır. Kur'an'da, kader insanların işleri ile alâkalandırılmamakta, inanıp inanmama, iyi ameller işleyip cennete veya kötü ameller işleyip cehenneme gitme bir kader olarak ileri sürülmemektedir. Halbuki o, hadislerde bir iman esası olarak sunulmakta, insanın amelleri ile irtibatlandırılarak, yaratılmalarından önce cennetlik veya cehennemlik olduklarının belirlendiği iddia edilmektedir. Bunun sonucu insanın yapma hürriyeti elinden alınmakta, irade ve sorumluluğuna gölge düşürülmektedir. Kader konusunda kelâmcıların hatası, Kur'an'daki kullanımı ikinci plana bırakarak veya ihmal ederek hadis diye rivayet edilen metinlerin ortaya konan kader anlayışını öne çıkarmaları ve Kur'an'ı ona göre yorumlamalarıdır.

2. Yeni ilm-i kelâm, bir anlam kaymasına meydan vermemek için Kur'an-ı Kerim'de yer alan usulü'd-dîne ilişkin kavramların semantik tahlillerini titiz bir şekilde yapmalı, bu kavramların İslâm öncesinde, Rasûlullah devrinde ve ondan sonraki dönemlerde taşıdıkları anlamları yan yana getirerek Kur'anî olan mânaları tespit etmelidir. Nitekim Kur'an'da geçen ruh, cin, sihir ve şefaat gibi kavramlar konusunda yazılan kitaplara bakıldığı taktirde buralarda yapılan değerlendirmelerin Kur'an'dan daha çok İslâm öncesi Araplar'ın görüşlerine yakın olduğu görülür.

3. Yeni ilm-i kelâm dinamik olmalıdır. Kelâm ilminin sabit ve değişen meselelerinin bulunduğu genel kabul gören bir husustur. Günümüzdeki tartışmalar değişken olanlarla ilgilidir. Birçok kelâmcı değişken olması gereken konularda muhafazakâr davranmaktadır. Yeni ilm-i kelâm, klasik kelâmın değişken olması gereken meselelerdeki statik karakteri terkedilerek yapılandırılmalı ve bu durum her nesilde yenilenebilmelidir. Taklitten ve bunun sonucu ortaya çıkan kelâmın akîdeleşmesi tehlikesinden başka türlü korunulamaz.

4. Yeni ilm- kelâm iman –amel ilişkisini canlandırmalıdır. Klasik kelâm, inanç esaslarının hayatla ilişkisini kesmiş, âdeta onları izole etmiştir. Bilhassa Havâriç ve Mu'tezile'ye duyulan tepki sonucu amel ile iman arasındaki bağ koparılmış, imanın, insanın her türlü mâruf ve münker fiilleri ile irtibatlı olduğu unutulmuştur. Bu da kelâm ilminin hayatla bağı koparmıştır. Bizce kelâm ilminin, üsülü'd-din çerçevesini benimsemesi onu dinamik hale getirecek ve yaşadığımız hayatla irtibatını kuracaktır. Yeni ilm-i kelâmın öncülüğünde sosyal, siyasi ve iktisadi hayata ilişkin kurumlar yeniden temellendirilecek ve bunun sonucu yeni bir fikhin inşası imkânı doğacaktır.

5. Kelâm ilmi reaksiyoner ve antitez olmaktan çıkarılıp pozitif hale getirilmelidir. Her ne kadar kelâm ilmi bir savunma misyonunu icra etmek üzere ortaya çıkmışsa da günümüzde bu misyon onun mesaisinin büyük kısmını işgal etmemelidir. Yeni ilm-i kelâm, insanları bâtil inanç ve hurafelerden koruyan bir disiplin olma yanında onlara yeni alternatifler sunmalı, İslâm'ın insanlığa takdim ettiği mutedil dünya görüşünü, hak ve özgürlükleri, barış ve mutluluğu da anlatmalıdır.

6. Yeni ilm-i kelâm, insanların akıl yanında kalplerinin de bulunduğunu göz önünde bulundurmalıdır. Bilhassa müteahhirin kelâmcıları, felsefenin de etkisiyle ispat ve reddiyelerini büyük oranda akla dayandırmışlardır. Şüphesiz bu, kelâm ilmi için sağlam bir zemin oluşturmuştur. Ancak kelâmcılar, muhataplarının çeşitli arzu ve duygularının bulunduğunu, kalp taşıyan insanlar olduğunu unutmamalı, yorumlarında insanların bu yönlerini de göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü Kur'an'da insanın bu yönüne ısrarla dikkat çekilmiştir. Bizce kelâm ilmi insanı konu edinmek suretiyle onu daha iyi tanıma imkânı bulacak, Kur'an'daki insanî temayı konularına yansıtacak ve onunla daha iyi bütünleşme imkânına kavuşacaktır.

7. Yeni ilm-i kelâm, İslâm dininin temel esaslarının akıl ve pozitif bilimlerle irtibatını kurmalı, akıl-vahiy dengesini temin etmelidir. Eş'arî kelâmcılar havassu'l-eşyâyı reddederek illiyetin söz konusu olmadığını, evrende olup bitenlerin yalnızca muhtar bir tanrının iradesi ile cereyan ettiğini, melikin mülkünde istediği gibi hareket etme hakkının bulunduğunu ileri sürmüş, düzensiz, belirsiz ve kualsız bir evren tasarlamışlardır. Evrende kudretullah ile sünnetullahın birbirlerini dengelediğini unutmışlardır Eş'arîler bu görüşü mucize konusunu temellendirmek için savunmuşlardır. Halbuki illiyeti inkâr ederek mucizeyi ispat etmek mümkün değildir. Çünkü mucizenin olağanüstülüğü illiyete aykırı olması ile ispat edilmektedir. Böyle bir sistemin bilimle barışık olması beklenebilir mi? Kelâm ilmi bu çarpıklığı düzeltmek için nasları incelerken klasik tefsir ve te'villerin baskısını üzerinden atmalı, insanlara akıl ve deneysel bilgilerle barışık bir dinî yorum sunmalıdır. Kelâm ilminden insanla ilgili biyolojik mânada ve evrenle ilgili olarak da kozmolojik anlamda bilgiler üretmesi beklenemez. Ama o, bu alanlarda üretilen bilgilerden istifade ederek ve verileri kullanarak Kur'an'ın insana ve evrene ilişkin ayetlerini yorumlayabilir, görüş ve telakkiler oluşturabilir.

8. Yeni ilm-i kelâm, usulü'd-dîn ile çağın olumlu ve evrensel değerleri arasındaki ilişkiyi gözden geçirmelidir. Kader, şer, evrenin yapısı ve işleyişi, iyi - kötü, kul hakkı, kadının konumu, ceza, miras, cihad, üretim ve yönetim şekilleri gibi

konularda ortaya konan klasik yaklaşımlarla determinizm, öznel iyi ve kötü, insanların eşitliği, onların temel hak ve özgürlüklere sahip oldukları, demokrasi gibi çağdaş değerleri karşılaştırmalı, makasidü'ş-şerfiyâ göz önünde bulundurarak yeni yorumlar ortaya koyabilmelidir.

9. Yeni ilm-i kelâm kuşatıcı ve haklı beklentileri karşılayıcı olmalıdır. Kelâm ilminin, dinin teorik kısmına ve mebbe-mead gibi metafizik alana ilişkin görüşlerini ortaya koymaya çalıştığı herkesin mâlumudur. Aynı işin kelâmdan bağımsız olarak tasavvuf ve felsefe tarafından da yapıldığı bilinmektedir. Bu ilimler kelâmın oluşturduğu sistemde neleri beğenmemektedirler ki, onun şemsiyesi altına girmek yerine yeni sistemler oluşturma yoluna gitmektedirler? Yeni ilm-i kelâm bu soruyu kendine sorarak söz konusu disiplinleri tahlil etmeli, haklı oldukları noktalarda beklentilerine cevap vermelidir. Bu yaklaşım söz konusu disiplinlerin kelâm dışında bir sistem oluşturmalarını engelleyecek, diğer dinî ilimler gibi onların da kelâmın ortaya koyduğu inanç sistemi içinde kalarak kendilerine tahsis edilen alanda hizmet görmelerini sağlayacaktır.

10. Yeni ilm-i kelâm dışı açık olmalı, komşunun bahçesindekilerden haberdar olmalıdır. Mütেকaddimin kelâmının ortaya çıktığı dönemde gerçekleştirilen fetihler ve tercüme faaliyetleri bu ihtiyacı bir devir için karşılamıştı. Ancak Gazzalî'den sonra Batınîlik tehlikesine karşı içe kapanma başlamış, İslam dünyasının dışına rihle faaliyetleri durmuş ve düşüncelere gümrük uygulanmaya başlanmıştır.

11. Yeni ilm-i kelâm cedel metodunu terkederek hakikati aramayı amaç edinmelidir. Muhatabı susturma mantığı üzerine kurulu olan cedel, bu uğurda her türlü demogojiye teşvik etmekte, insanın enerjisini çoğu zaman boş yere harcamasına sebep olmaktadır.

B) İÇERİKLE İLGİLİ SORUNLAR

Günümüzde kelâm ilminin kendinden beklenen işlevi ortaya koyamamasının bir nedeni de içerikle ilgili problemlerdir. Günümüzde kelâm ilmi, XVI. yüzyıldan itibaren yeni bir metotla gelişmeğe başlayan ve XX. Yüzyılda büyük bir ivme kazanan bilimin verilerinden kâfi derecede istifade etmemektedir. Çağımızın entelektüel birikiminden gereği kadar faydalandığı da söylenemez. Bunları başaramayan bir ilmin Kur'an'ı yeteri kadar anladığı da iddia edilemez. Kelâm

ilminin içerikle ilgili birçok sorunu bulunmaktadır. Bunlardan bazıları çağın önümüze koyduğu problemlerdir, bazıları da tarihten miras kalmıştır.

Gerçekten kelâm ilminin bugünkü içerikle ilgili problemlerinin bir kısmı tarihsel niteliklidir. Yeni ilm-i kelâm kendini sözü edilen tarihsel değerlendirmelerden arındırarak Kur'an'ın ortaya koyduğu inanç esasları ile başbaşa görmelidir. Bu esasların tohum konumunda olduklarını kabul edip onları kullanarak her asırda yeni bir ağaç yetiştirmek mümkündür. Günümüz kelâmcıları eskilerin yetiştirdiği ağaçlarla yetinme yerine söz konusu tohumlardan istifade ederek yeni ağaçlar dikip yetiştirmelidirler.

Bugün için kelâm ilminin birinci problemi Kur'an'ın belirlediği öze dönmek, sözü edilen çekirdeğe varmaktır. Bu da Kur'an-ı Kerim'in muhkem ifadelerine ve mütevâtir hadislere dayanarak yapılabilir. Bu özü tesbit ettikten sonra, onu günümüz şartlarına göre yorumlaması ve müdafaa etmesi gerekir. Klasik kelâm, ortaya çıktığı dönemlerdeki inkârcı akımların bu öze yönelttikleri tenkitleri cevaplamıştır. Halbuki bugünün problemlerinin başında geçmişin Seneviyye, Mecûsiyye, Dehriyye, Berâhime ve ilkel paganizmi değil; Allah'ın varlığını inkâr (ateizm), evrenin öncesiz ve sonrasız olduğunu iddia (materyalizm), evrenle tanrıyı aynı varlık şeklinde ifade etme (panteizm), Allah'ın evrenle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını, ileri sürme (deizm), evrende meydana gelenlerin dış bir irade ve kudret ile irtibatı olmaksızın kendi kendine sebep-sonuç ilişkisi içinde cereyan ettiğini ileri sürme (determinizm), Allah'ın dünya hayatına ve toplum yaşamına karıştığını red (sekülerizm), yeryüzünde hayatın tesadüfen ve bilinçsiz bir tekamül sonucu oluştuğunu iddia (Darvinizm), insanın bilgi kaynaklarının akıl ve duyularla sınırlı olduğunu, onun metafizik âlem ve Allah ile haberleşmesini sağlayan vahyi inkâr (rasyonalizm-pozitivizm) gibi akımlar gelmektedir. Yeni ilm-i kelâmın savunmaları söz konusu akımların dine yönelttikleri eleştirileri red mahiyetinde olmalıdır.

Ancak yeni ilm-i kelâm bunlarla yetinmemelidir. İnanç konuları yanında doğrudan inanç alanı ile ilgili gibi görünmeyen konulara da uzanmalıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki emir ve yasakların büyük kısmında bu ilgiye değinilmektedir. Meselâ içki yasağı, hayvanların Allah'ın ismi anılarak kesilmesi, orucun farz kılınması, adalet ve iyiliğin emredilmesi gibi buyruklara bakıldığında zaman, bunların yalın hükümler olmayıp inançla yoğrulmuş emir ve yasaklar olduğu görülür. Bu nedenle dinin çekirdeğini oluşturan inancın müdafaasını, bunun etki ve nüfuzunun ulaştığı tüm alanlara teşmil etmek gerekir. Bu da kelâm ilmine, İslâm'ın sadece teorik kısmını oluşturan inanç esaslarını değil, topyekün İslâm'ı savunma gibi bir

misyon yüklemektedir. İslam'ın bir bütün halinde algılanmasına "usulü'd-dîn" denilmektedir. Klasik kelâm parçacı bir yaklaşım ile sadece inanç konularını uğraş alanı içine almış, onun dinin diğer esasları ile irtibatını ihmal etmiştir. Bu da onun "dini müdafaa" fonksiyonunu etkin bir şekilde yapmasını engellemiştir.

Fahreddin er-Râzî ile beraber aklî ve tabîî ilimler kelâmın şemsiyesi altına alınmış fakat farklı amaç güdülererek bu ilimleri üretme veya nakletme yoluna gidilmiştir. Ancak kendini yenileme kudretine sahip olmayan müteahhirin kelâmı bu ilimlere katkıda bulunmamış, aksine kısır kalmalarına sebep olmuştur.

Günümüzde din karşıtı kişi ve akımlara baktığımız zaman itiraz noktalarının inanca ait konular kadar ibadet, muâmelât, ahlâk ve hukuk alanlarını da içerdiğini görürüz. Nitekim Turan Dursun, İlhan Arsel, Erdoğan Aydın gibi din karşıtı olarak bilinen yazarların eserlerine bakıldığında miras, ceza hukuku, muâmelât, cihad gibi konulardan hareketle İslâm'a karşı çıktıkları görülebilir. Kelâm ilmi bunlara karşı söz konusu hükümlerin dindeki yerini, doğru yorumunu ve ileri sürülen itirazların geçersizliğini ortaya koymalıdır.

Kelâm ilminin konularını, sırf inançla sınırlandırmayıp İslâm dininin ibadet, ahlâk, muâmelât, hukuk gibi diğer alanlardaki temel ilkelerini kuramsal olarak ortaya koyma ve savunma şeklinde belirleyecek olursak karşımıza farklı bir iskelet çıkacaktır. Bizce kelâm ilmi, Kur'an'ın ortaya koyduğu akîdeyi kendi değişmeyen değerleri (sabiteler) olarak almalı, bunları izah etmeli ve savunmalıdır. Ancak kelâm ilmi bunlarla yetinmeyip İslâm'ın diğer temel esaslarını da ana noktaları ile kendine konu edinmeli ve onları dayandıkları teoriler, bütün içindeki yerleri açısından açıklamalı ve müdafaa etmelidir. Bu durum, yeni ilm-i kelâma bütüncül bir yaklaşım imkânı sağlayacaktır.

İslâm'ın temel esaslarına gelince, bunların da geleneksel şartlanmalardan ve mezhebî taassuplardan uzak bir şekilde, doğrudan Kur'an'dan ve sahih sünnetten çıkarılması gerekir. Bunlar, sayı itibariyle alt başlıklarda çok gibi görünseler de ana başlıklarda sınırlıdır. Kelâm, fıkıh ve ahlâk kitaplarında yer alan düzenlemelere baktığımız zaman buralarda yer alan ayrıntılı konu başlıklarının esas itibariyle insanın Allah'a, kendi çevresine ve tabiata karşı görev ve sorumluluklarının belirlenmesine yönelik olduğu görülür. Kur'an-ı Kerim'de yer alan konuların durumu da aynıdır. Onda da insan, evren ve Allah ilişkisi genel çizgileri ile ortaya koyulmaktadır. Allah dini insana göndermiştir ve her ikisinin ilişki halinde bulunduğu bir evren mevcuttur. Dini doğru anlayabilmek için bu varlıkları ve

birbirleri ile ilişkilerini doğru anlamak gerekir. Şimdi Kur'an'ın bu kavramlara yüklediği anlamı biraz açalım.

1. İnsan. İslâm'ın temel yaklaşımlarından biri insanın durumunu tayin etmek ve geleceğine ışık tutmaktır. Kur'an, insana evrendeki yerini öğretmek üzere "en güzel biçimde yaratıldığını"¹⁰, "mahlûkatın en şerefli olduğu"¹¹, "yeryüzünde Allah'ın halifesi ve nâibi olarak bulunduğunu"¹², "yer ve göklerdeki bütün varlıkları onun için yarattığını"¹³ ve emrine verdiği"¹⁴ bildirmektedir. Kur'an'a göre insan evrende önemli bir mevkie sahiptir ve putlara tapan, tabiata boyun eğen ve yaratılmış varlıkları tanrı edinen insan bu konumunun farkında değildir. Yeni ilm-i kelâm Kur'an'daki insanla ilgili ayetleri bir araya getirerek, onun insana bakışını ortaya koymalıdır. İnsanın varlığı ve konumu ile ilgili ana esasları belirledikten sonra, ayrıntıları insanla ilgili diğer ilimlere bırakmalıdır. Onların bu ana esaslar dahilindeki çalışmalarına karışmamalıdır. İtiraf etmeliyiz ki kelâm ilmi bugüne kadar ki çalışmalarında bunu yapmamış, insanı ihmal etmiş, sorunları ile yeteri ölçüde ilgilenmemiş, hep ona empoze edici olmuş, insanla ve onun sorunları ile ilgilenmeyen bir düşünce sisteminin kendini kabul ettirmesinin zor olduğunu unutmamıştır.

Yeni ilm-i kelâm insanı mutlak bir değer olarak görmeli, onu merkeze koymalı, hukuk, siyaset, eğitim, ekonomi ve ahlâk gibi alanlarda İslâm adına çözümler üretirken bu değeri göz önünde bulundurmalıdır. İnsanın ontik yapısına ilişkin sabiteleri, kendine karşı sorumluluklarını, Allah'a karşı görevlerini (iman, ibadet), çevresi ile ilişkilerini (ahlâk-hukuk), tabiata karşı tavrını (sâlih amel), fizik ve metafizik evrenle bilgisel ilişkisini (vahiy-akıl-tecrübe) ana hatları ile ortaya koymalıdır. İnsana saygı duymalı, onun evrensel düzeydeki haklarını, özgürlüklerini savunmalı cinsiyet, renk, ırk, sosyal statü ayrımı gözetilmeksizin bütün insanların eşit olduklarını, hepsinin bir erkek ve bir kadından yaratıldıklarını, Allah'a karşı kadın ve erkeğin sorumluluğunun eşit ve birbirinden bağımsız olduğunu, erkeğin imansız veya kötü ahlâklı olmasının iyi bir kadının durumunu etkilemeyeceği gibi, kadının imansız veya kötü ahlâklı olmasının da erkeği etkilemeyeceğini,

¹⁰ et-Tin 95/4.

¹¹ el-İsrâ 17/70.

¹² el-Bakara 2/30; el-En'am 6/165.

¹³ el-Bakara 2/29.

¹⁴ el-Hac 22/65.

sorumluluğun ferdî olduğunu, kötülük yapanların cezalarını çekeceklerini ortaya koymalıdır.

2. Evren. Evren kelimesi, Allah'tan başka bütün varlıkları içine alan bir kavramdır. Evren, Allah açısından tektir ve O'nun hükümleraltında. İnsanlar açısından bakıldığında ise müşahede edilen ve edilmeyen olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kur'an bunlara şahadet ve gayb adını vermektedir. Şahadet başta tabiat olmak üzere duyularımızla algıladığımız canlı cansız bütün varlıkları içine almaktadır. İnsanın şahadet âlemi ile ilişkisi bazan vahiy ile düzenlenmiş, çoğu zaman ise insanın kendi değerlendirmesine bırakılmıştır. Bu ilişkide insanın yaklaşımının yapıcı ve onarıcı (sâlih amel) olması istenmektedir. Gayb ise başta ahiret âlemi ve ahvali olma üzere melek, cin, ruh, şeytan gibi duyular dışında kalan bütün varlıkları içine almaktadır. İnsanın bu evrenle irtibatı ve onun hakkında bilgi edinmesi sadece vahiy yoluyla mümkündür.

Kur'an, evrenle ilgili bir kozmogoni oluşturma yoluna gitmemekte, onun bir düzen ve yasaya bağlı olarak işlediğini belirtmekte, gökleri ve yeri yaratmada, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gitmesinde akılları tam olanlar için ibretler olduğunu¹⁵; gece, gündüz, ay ve güneşin Allah'ın âyetleri olduklarını¹⁶, bunun da bir hikmet eseri olduğunu kaydetmektedir. Bu kâinatta bulunan olağan üstü hikmetin tesadüfen oluşamayacağını, ancak bir kadir-i mutlakın yaratmasıyla vücut bulacağını açıklamaktadır. Ayrıca yeryüzü ile gökyüzünün akıllara durgunluk veren yaratılışına, insanın ve diğer canlıların var edilişine dikkat çeker¹⁷, bitkilerden, onların çeşitlerinden, renk, tat ve kokularının değişikliğinden söz eder. Bunların aynı toprak üzerinde, aynı su ile sulanmış ve aynı iklimde yetişmiş oldukları halde türlü türlü ürünler vermelerinde inananlar için Allah'ın varlığına âyetler bulunduğunu beyan eder. Bu duruma göre Kur'an'ın ortaya koyduğu sistemde evren, Allah'ın varlık ve kudretine delâlet eden âyetler manzumesidir. Klasik kelâm, âlemin hudüsünü ispat ederek tabiatçı filozofların kıdem-i âlem görüşünü reddetmek için, Aristo'nun değişen fenomenler dünyasında bir değişmeyen bulunduğunu ortaya koymak üzere varlığı cevher ve araz diye iki unsura indirgeyen görüşünü benimsemiştir. Ancak bu telakki kelâmı realiteden uzak, soyut bir varlık anlayışına

¹⁵ Âl-i İmran 3/190.

¹⁶ Fussilet 41/37.

¹⁷ el-Casiye 45/3-4.

götürmüştür. Eğer kelâmcılar bu telakkiyi âlemin yaratılmışlığını ispatta kullanmanın ötesine götürmüş olsalardı sofistik mantığa düşer ve ilmi tümünden inkâr ederlerdi. Varlık ve tabiat konularına genişçe yer veren müteahhir kelâmcılar ise Allah-evren ilişkisini ortaya koyma yerine tabii ilimlerin alanına müdahaleye kalkışmışlar, bu tutumları ne kendilerine ne de söz konusu ilimlere fayda sağlamıştır.

Yeni ilm-i kelâm Kur'an'daki evrenle ilgili ayetleri bir araya getirerek tümünün ortak paydası olabilecek genel kuralları açıklamalıdır. İnsanlardan bu kurallara inanmalarını beklemelidir. Ancak onların kendi metotları ile evreni incelemelerine karışmamalıdır. Allah- evren ilişkisinde Kur'an'ın ortaya koyduğu genel kuralları ihlal eden her türlü yaklaşım Kur'an'ın evren anlayışına aykırıdır. Bu kuralları muhafaza eden her türlü girişim de onun evren anlayışı ile uyumludur. Bu nedenle Kur'an insanın evreni tanımasını, dönüp dönüp ona bakmasını ve böylece yüce yaratıcıya, O'nun koyduğu sisteme ulaşmasını tavsiye eder. Bu haliyle evren insanın Allah'ı tanımasına bir vesile, bir âyettir. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olan insanın, evreni imar etmesi ve geliştirmesi, yaratılanlar üzerinde düşünüp araştırması, onların sırlarını keşfetmesi teşvik edilmiştir. Dünya hayatının geçici olduğu, Allah'ın takdir ettiği vakit gelince yürürlükte olan düzenin devre dışı kalacağı ve gayp âleminin önemli bir safhasını oluşturan âhiretin devreye gireceği belirtilmiştir.

Günümüzde tabiat hem başlangıç ve sonu açısından felsefi olarak hem de bilime konu olan işleyişi açısından önem kazanmıştır. Kur'an bir bilim kitabı olma gibi bir iddiada bulunmadığı için, bilime konu oluşu açısından ondan söz etmez. Sadece onun Allah ile ilişkisini, başlangıç ve sonuç boyutunu ele alır.

Yeni ilm-i kelâm, Kur'an'ın evren anlayışının materyalist ve idealist felsefelerden farkını ortaya koyabilmek için bu konuyu mutlaka ele alması gerekir.

3. Allah. Kur'an'da en çok tekrar edilen kelimelerin başında "Allah" lafzı gelir. Bu bile Kur'an'ın ulûhiyyete verdiği önemi belirtmeye yeter. Ayrıca bütün peygamberlerin, gönderildikleri milletlere ilk sözü "Allah'a iman ve ona kulluk"¹⁸ olmuştur. İslâm buna tevhid demektedir. Kur'an'a göre tevhid Allah'ın izzet ve hükümlerliğini başkaları ile paylaşmayan, zat ve sıfatlarında eşi ve benzeri

¹⁸ Âl-i İmran 3/64; Hüd 11/25,65,73,84; el-Enbiya 21/25.

olmayan, ibadet ve kutsanmaya tek başına lâıyk bulunan, sadece kendisine boyun eğilen, yalnızca kendisinden yardım istenen ve kalplerin ancak ona yönelmesi gereken bir varlık olduğuna inanmak demektir. Kur'an tevhidin zıddını şirk olarak niteler. Onun, tevhide aykırı olarak gördüğü ve karşı çıktığı şirkin bir çeşidi Câhiliye Araplar'ında görüldüğü gibi çeşitli ilâhlar edinmedir. İkincisi insanları, liderleri ve din ulularını aşırı hürmetle kutsamaktır. Üçüncüsü gaybı bilmek, helâl ve haramı tayin etmek, kendisine tapınılmak gibi sadece Allah'a ait olan vasıfları başkalarına da vermektir. Dördüncüsü ise yıldız, ay, güneş ve tabiat gibi varlıkların insan mukadderatı üzerinde hükümran olduğuna inanmaktır. Kur'an-ı Kerim'in ön gördüğü tevhid insanı bu nevi kayıtlardan kurtararak hür kılmayı amaçlamaktadır. Yeni ilm-i kelâm Kur'an'daki Allah anlayışını, O'nun varlığı, sıfatları ve fiilleri ile ilgili ayetleri bir araya getirerek bunların müştereken vurgu yaptıkları hususları ortaya koymalıdır. Klasik kelâmın varsayımlara dayanan ve reel dünya ile alâkası olmayan ispat şekillerini terk ederek Kur'an-ı Kerim'de yapıldığı gibi fitrat, yaratılış, gaye ve nizam gibi kozmolojik yapıdan hareketle geliştirilen delillerle ve evrendeki her şeyin Allah'ın varlığına delâlet eden bir âyet olduğu mantığı ile hareket etmelidir. Allah'ın sıfatları da esmâ-i hüsnâ göz önünde bulundurularak ve bunların ortaya koyduğu bütüncül mâna muhafaza edilerek ele alınmalıdır. Bu mânayı bozmamak şartıyla klasik kelâm âlimlerinin yaptıkları tasniflerden, geliştirdikleri izah tarzlarından istifade edilebilir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın insan, diğer canlılar ve bütün âlemle ilişkisi, bu ilişkiyi düzenleyen fiilleri ortaya konulmalıdır. Bu çerçevede O'nun takdiri, yaratması, hidayet ve dalâleti, tevfiik ve hızlanı ele alınmalıdır.

Klasik kelâmı uluhiyyet bahsinin yoğun bir şekilde tartışılan konusu sıfatlar meselesi olmuştur. Bu konu İslâm'daki uluhiyyet anlayışının Mecûsîlik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin tanrı anlayışlarından farkını ortaya koymak üzere geniş tutulmuştur. Günümüzde ise daha çok Allah'ın zatının inkârı veya O'nun evrenle ve özellikle insanla ilişkisinin reddi söz konusudur. Bu nedenle uluhiyyet konusunda yoğunluk isbat-ı vâcib, Allah-âlem (determinizm) ve özellikle Allah-insan (nübüvvet) ilişkisinin ortaya konulmasına verilmelidir.

Sonuç olarak günümüzde kelâm ilminin, kendinden beklenen işlevselliği gösterememesinin temelinde problemlerin güncelleştirilememesi ve eskimiş, değerini kaybetmiş yaklaşımları bertaraf edecek ilkeler ışığında yeni yorumların yapılamaması yatmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için kelâm ilmi kendini yeniden yapılandırmalı, ayrıntılara girmeden, ana konularda Kur'an'ın temel yaklaşımlarını ortaya koymalıdır. Bizce geleceğin fonksiyonel kelâmı Kur'an'ın

insan, Allah ve evren kavramlarına yüklediği anlamları doğru bir şekilde ortaya koyan ve bu kavramların birbirleri ile ilişkilerini yukarıdaki ilkeler ışığında temellendiren bir kelâm olacaktır. □